

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ЗАРАХОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЄВГЕНОВИЧ

УДК 008:338.483.12(477.46)

**ВИКОРИСТАННЯ НЕРУХОМИХ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
ЧЕРКАЩИНИ ЯК ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНОГО РЕСУРСУ**

26.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата культурології

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства культури України.

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор
Антоненко Володимир Степанович,
Київський університет культури,
завідувач кафедри міжнародного туризму.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Великочий Володимир Степанович,
Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника,
декан факультету туризму;

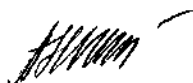
кандидат культурології, доцент
Кушнар'ов Валерій Володимирович,
Київський національний університет культури і
мистецтв,
декан факультету культурології.

Захист відбудеться «31» травня 2017 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Автореферат розісланий «29» квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.М. Підлипська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Використання нерухомих об'єктів культурної спадщини в туристично-екскурсійній діяльності є дієвим засобом популяризації української історії й культури серед вітчизняних та іноземних туристів, формування патріотичної свідомості у громадян України, а також економічного розвитку держави. В останні роки зростає кількість наукових публікацій стосовно проблем і перспектив використання в туризмі нерухомих об'єктів культурної спадщини, проте стан нерухомих об'єктів культурної спадщини як туристичного ресурсу Черкащини, проблеми їх використання в туристичній діяльності висвітлено в наукових джерелах недостатньо повно. Так, окремим аспектам використання історико-культурних пам'яток в туристично-екскурсійній діяльності як інструменту економічного зростання малих історичних міст Черкащини присвячені наукові праці дослідників В. Зеленого та М. Щербини. Можливості туристичного розвитку Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» розглянуті в дослідженнях Н. Лавріненка, Г. Мартинової та О. Чепурного. Перспективи використання нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійного ресурсу в контексті Державної програми «Золота підкова Черкащини» (на 2006–2009 роки) осмислені в працях В. Горбика і Т. Спіріної. Особливості охорони й використання архітектурної спадщини Черкащини розглянуті в дисертації Т. Гарнік. Археологічні пам'ятки краю та розроблені та їхній основі туристично-екскурсійні маршрути висвітлені в працях Т. Нераденко.

Наявні дослідження присвячені окремим історико-культурним пам'яткам Черкаської області, проте й досі не проведений комплексний аналіз нерухомих об'єктів культурної спадщини краю як туристично-екскурсійного ресурсу. У більшості публікацій розглядаються перспективи використання цих об'єктів у в контексті програми «Золота підкова Черкащини», яка нині є закритою. Поза увагою науковців залишаються й нерухомі об'єкти культурної спадщини Черкащини, котрі не введені до туристичних маршрутів і мають занедбаний стан або перебувають під загрозою цілковитої руйнації. Цим і зумовлений вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у зв'язку з темами наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв: «Дослідження розвитку кроскультурних відносин в економічному просторі України» (номер державної реєстрації 0115U000560) і «Трансформаційні процеси в культурі і мистецтвах України» (номер державної реєстрації 0107U009539).

Метою дослідження є виявлення сучасного стану залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини до туристичної діяльності.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати історіографію проблеми;
- виявити та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- здійснити аналіз категоріально-понятійного апарату дослідження;
- узагальнити науково-методологічні підходи до вирішення досліджуваної проблеми;

- з'ясувати стан залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкаської області в туристичну діяльність;
- виявити проблеми залучення різних категорій нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини в туристичну діяльність;
- здійснити аналіз туристичної атрактивності нерухомих об'єктів культурної спадщини та туристично-екскурсійних маршрутів регіону;
- розкрити значення занедбаних нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини у плані їхньої соціокультурної та історичної цінності та можливості використання як туристично-екскурсійних об'єктів;
- охарактеризувати механізми підвищення туристичної атрактивності нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини.

Об'єкт дослідження – нерухомі об'єкти культурної спадщини як туристичний ресурс.

Предмет дослідження – використання нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини у туристичній діяльності.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 70-х років ХХ ст. по 2015 рік, що є крайньою межею збору статистичної інформації. *Географічні межі* дослідження охоплюють територію Черкаської області України.

Методи дослідження. Для з'ясування теоретико-методологічних засад дослідження нерухомих об'єктів культурної спадщини широко застосовано методи огляду, систематизації та порівняння літератури. Методи дедукції та індукції використано у дослідженні проблем та перспектив залучення історико-культурних заповідників Черкащини до туристичної діяльності. Картографічний метод дослідження використано для наочного відображення концентрації та поширення об'єктів ЮНЕСКО на території України, а також для відображення туристичної атрактивності адміністративних районів Черкащини. Системний підхід та методи аналізу й синтезу використано для дослідження сукупності нерухомих об'єктів культурної спадщини України як структурної, ієрархічної системи, що є частиною світової системи культурної спадщини. Метод кількісної оцінки атрактивності нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини дав змогу охарактеризувати туристичні ресурси краю, а також у математично-статистичний спосіб обрахувати можливість підвищення туристичної атрактивності туристично-екскурсійних маршрутів. За допомогою проблемно-типологічного методу досліджено специфіку пристосування різних категорій нерухомих об'єктів культурної спадщини до використання в туристичній сфері. Метод порівняння використано для співвіднесення специфіки залучення різних видів історико-культурних пам'яток у туристично-екскурсійну діяльність.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному і практичному обґрунтуванні використання нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійного ресурсу і на цій основі *вперше*:

- здійснено термінологічний аналіз предметної сфери нерухомих об'єктів культурної спадщини й розвитку туризму;

- розглянуто нормативно-правову базу щодо культурної спадщини й розвитку туризму та офіційні інформаційні джерела (реєстри) нерухомих об'єктів культурної спадщини світового, національного й місцевого значення;
- досліджено друковані інформаційні джерела про туристичні об'єкти культурної спадщини Черкащини та здійснено аналіз публікацій щодо залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини в туристичну діяльність;
- охарактеризовано занедбані нерухомі об'єкти культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійні об'єкти;
- висвітлено проблеми залучення історико-культурних заповідників Черкащини до туристичної діяльності;
- висвітлено перспективи підвищення атрактивності нерухомих об'єктів культурної спадщини й туристично-екскурсійних маршрутів Черкащини;
- вдосконалено:*
- класифікацію нерухомих об'єктів культурної спадщини, що залучені в туристичну діяльність;
- набули подальшого розвитку:*
- теоретико-методологічні засади залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини в туристичну діяльність.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані Департаментом туризму та курортів Мінекономрозвитку України для складання реєстрів туристичних ресурсів регіону, відновлення занедбаних нерухомих об'єктів культурної спадщини, комплексного залучення їх до екскурсійних програм, а також керівництвом Черкаської обласної державної адміністрації для підвищення туристичної атрактивності історико-культурних заповідників «Чигирин» та «Трипільська культура». Матеріали дослідження можуть бути впроваджені в освітній процес при викладанні навчальної дисципліни «Туристичне краєзнавство» в Київському національному університеті культури і мистецтв та Київському університеті культури.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, у якому запропоновано системне осмислення використання нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійного ресурсу. Основні наукові положення й висновки належать авторові дисертації. Наукові публікації з теми роботи є одноосібними.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на міжнародних науково-практичних конференціях «Українська культура: виклики сьогодення» (Київ, 2012); «Соціальні комунікації: стан, проблеми, тенденції» (Київ, 2012); «Індустрія дозвілля в сучасному світі: теорія, історія, практика» (Київ, 2013); «Українська культура у розмаїтті виявів» (Рівне, 2013); «Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації» (Київ, 2014); «Стратегія розвитку національного туризму і його кадрове забезпечення» (Київ, 2015); «Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації» (Київ, 2016) та ін.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 7 одноосібних статтях у фахових виданнях із культурології, 1 з яких – у міжнародну фаховому виданні.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (208 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дослідження – 249 сторінок, із яких 193 – основного тексту, 21 – додатки. Робота містить 6 таблиць, 8 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, наведено дані про зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, охарактеризовано методи дослідження, подано інформацію про наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, їх апробацію, особистий внесок здобувача, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Історіографія та джерельна база дослідження»** розглянуто стан наукового осмислення теми та основні джерела дослідження.

Підрозділ **1.1. «Історіографія»** висвітлює результати аналізу наукової літератури з проблеми використання нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини в туристично-екскурсійній діяльності.

З початку ХХІ ст. увага вчених до нерухомих об'єктів культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу посилюється. У цей час з'являються наукові публікації, присвячені використанню нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкаської області в туристичній сфері. Однією з причин активізації регіональних досліджень культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійного ресурсу стало прийняття «Державної програми “Золота підкова Черкащини” на 2006–2009 роки».

Суспільно-географічна оцінка рекреаційної діяльності в Черкаській області, її ресурсно-рекреаційний потенціал та рекреаційна інфраструктура, опис історичних пам'яток архітектури та містобудування краю детально подано в дослідженнях О. Бейдика та В. Новікової. Туристично-екскурсійний потенціал Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» висвітлено в наукових працях інших авторів (Н. Лавріненко, Г. Мартинова, О. Чепурний), але ці дослідження мають описовий характер та висвітлюють перспективи використання пам'яток заповідника в контексті реалізації Державної програми «Золота підкова Черкащини», яка нині згорнута.

Комплексне використання історико-архітектурного потенціалу області представлено у праці Т. Гарнік, але дослідження обмежується лише цим типом нерухомих об'єктів культурної спадщини. Археологічну спадщину краю як туристично-екскурсійний ресурс висвітлено у працях Т. Нераденко, однак, автор обмежується лише описом археологічних пам'яток та розробкою екскурсійних маршрутів на їхній основі, проблеми використання цих об'єктів як туристичного ресурсу залишаються поза увагою.

Можливості розвитку малих історичних міст Черкащини завдяки культурно-пізнавальному туризму висвітлено в дослідженнях Т. Гай, В. Зеленого, Т. Спіріної та М. Щербини, проте вчені акцентують увагу на розрізненних, поодиноких історико-культурних пам'ятках. Відсутній комплексний аналіз нерухомих об'єктів культурної

спадщини краю як туристично-екскурсійного ресурсу. Суттєвим недоліком залишається і незацікавленість туризмознавців у дослідженні занедбаних нерухомих об'єктів культурної спадщини області, котрі не введені в туристичні маршрути та пам'яткоохоронні реєстри.

Отже, аналіз літератури засвідчив, що проблема використання нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійного ресурсу ще не була предметом комплексного дослідження.

У підрозділі **1.2. «Джерельна база»** подано результати аналізу різних джерел, що є основою дисертаційної роботи – архівні документи, офіційні пам'яткоохоронні списки і реєстри, туристичні каталоги, які відображають нерухомі об'єкти культурної спадщини Черкащини.

Опрацювання архівних документів Державного архіву Черкаської області (протоколів засідання Колегії Відділу Народної Освіти УРСР, рішень Черкаського облвиконкому, Черкаської обласної ради народних депутатів, районних рад, Постанов Ради Міністрів УРСР, Кабінету Міністрів України, актів місцевих органів влади про факт знищення нерухомих пам'яток культурної спадщини тощо) дало змогу створити підґрунтя для дослідження таких аспектів нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини: охорони та збереження; заснування історико-культурних заповідників Черкащини як основних нерухомих об'єктів культурної спадщини краю та переліку нерухомих пам'яток, які включені до їх складу; паспортизації цих об'єктів; руйнування та аварійного стану нерухомих об'єктів культурної спадщини області. Встановлено, що в первинних документах про створення історико-культурних заповідників Черкащини – «Положеннях про заповідники» – державою визначено особливу роль цих установ не лише в дослідженні та охороні нерухомих пам'яток, а й у їх популяризації та раціональному використанні – проведенні екскурсій та масових заходів. «Положеннями» регламентована необхідність розвитку туристично-екскурсійної діяльності в історико-культурних заповідниках. Цінними для дослідження стали й архівні документи про роботу секції археології Черкаської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Важливою джерельною основою дослідження є також *офіційні пам'яткоохоронні списки та реєстри* нерухомих об'єктів культурної спадщини України. Досліджено список Світової спадщини ЮНЕСКО як найавторитетніший реєстр історико-культурних пам'яток. Черкаська область представлена в Попередньому списку ЮНЕСКО (списку претендентів) двома об'єктами змішаного (найрідкіснішого у списку) типу – Дендрологічним парком «Софіївка» (Умань) та Шевченківським національним заповідником (Канів).

Результати аналізу державних офіційних пам'яткоохоронних списків та реєстрів засвідчили відсутність повного, загального та офіційного реєстру нерухомих об'єктів культурної спадщини України. Це суттєво ускладнює процеси дослідження, збереження, популяризації й використання цих об'єктів як туристично-екскурсійного ресурсу. Державний реєстр нерухомих пам'яток України – головний офіційний список українських нерухомих об'єктів культурної спадщини – неповний і незавершений. Згідно з цим списком у Черкаській області нараховується 40 пам'яток національного та лише 45 пам'яток місцевого значення.

Перевагою чинного Державного реєстру є структурна побудова за географічним принципом. Такий підхід суттєво полегшує аналіз концентрації пам'яток і туристичної привабливості певного регіону чи населеного пункту. Завдяки розглядові сучасних тенденцій реєстрації нерухомих об'єктів культурної спадщини в Україні доведено, що нині найповнішим реєстром нерухомих об'єктів культурної спадщини України є єдиний публічний електронний реєстр історико-культурних пам'яток України, створений Громадською організацією «Вікімедіа Україна». Реєстр сформовано на основі даних Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також офіційних реєстрів пам'яток обласних та районних державних адміністрацій (налічує 41 466 пам'яток). Згідно з електронним реєстром, на території Черкаської області розташовано 1547 історико-культурних пам'яток, серед яких 77 національного і 1470 місцевого значення. Ідея створення подібного електронного реєстру на державному рівні нині є нереалізованою.

Аналіз *законодавчих актів*, пов'язаних з культурною спадщиною і розвитком туризму в Україні, дає підстави стверджувати, що нерухомих об'єктам культурної спадщини як туристичному ресурсу відводиться особлива роль у вихованні патріотизму серед молоді, збереженні суверенітету, культурному, економічному й політичному розвитку держави. Серед досліджених нормативно-правових актів - «Концепція Національно-патріотичного виховання дітей та молоді», «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки», «Стратегія розвитку туризму і курортів до 2026 року» та ін.

Важливими джерелами, що висвітлюють нерухомі об'єкти культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійний ресурс є *туристичні путівники, буклети та каталоги* регіону. Аналіз радянських туристичних путівників по основним нерухомих об'єктам культурної спадщини Черкащини показав, що ці друковані джерела є заідеологізованими і висвітлюють переважно об'єкти, пов'язані з комуністичним минулим. Серед найновіших й найповніших каталогів, присвячених історико-культурним пам'яткам Черкаської області, відзначено «Шістдесят сім зупинок Черкащини» (2010 р.) та «Черкащина: від краю до краю» (2011 р.). В контексті дослідження здійснено аналіз ринку туристичних путівників у м. Черкаси, а саме – асортименту друкованої літературної продукції більше 80% кіосків із пресою та книжкових магазинів міста, достатнього для вірогідних висновків про повноту проаналізованих джерел.

У **другому розділі «Науково-теоретичні та методологічні засади дослідження»** уточнено основні терміни й поняття, задіяні в дисертаційній роботі, а також концептуальні погляди щодо використання нерухомих об'єктів культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу.

У підрозділі **2.1. «Категоріально-понятійний апарат дослідження»** розкрито зміст понять: «культурна спадщина», «об'єкт культурної спадщини», «рекреаційно-туристичні ресурси (туристично-екскурсійні)», «атрактивність»; висвітлено основні категорії, класифікаційні ознаки (класифікації) та функції культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу.

Щодо поняття «об'єкт культурної спадщини» дисертант погоджується з визначенням культуролога Е.О. Баллера, котрий розглядає його як певну культурну цінність або сукупність (комплекс) таких цінностей, структурну одиницю

культурної спадщини, що отримана людством від минулих епох. Зміст поняття «нерухомий об'єкт культурної спадщини» розкрито у Законі України «Про охорону культурної спадщини»: об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження його автентичності. Під поняттям «рекреаційно-туристичні ресурси» розуміються об'єкти та явища природного й антропогенного походження, що використовуються для відновлення життєвих сил людини та задоволення її соціокультурних потреб. Під туристичною атрактивністю розуміється ступінь привабливості для туристів та екскурсантів й унікальності нерухомих об'єктів культурної спадщини, екскурсійно-туристичних об'єктів і рекреаційно-туристичних ресурсів, залучених до використання в туристичній сфері.

У підрозділі **2.2. «Концепції використання нерухомих об'єктів культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу»** узагальнено теоретичні та методологічні погляди відомих туризмознавців стосовно використання нерухомих об'єктів культурної спадщини в туристично-екскурсійній діяльності.

Вихідною тут слугує концепція регіональної мозаїчності та унікальності сполучень рекреаційно-туристичних ресурсів О. Бейдика та Н. Фоменка, згідно з якою нерухомі об'єкти культурної спадщини певної території, що має свої унікальні кліматичні, природні й історико-культурні особливості, становлять важливу складову рекреаційно-туристичних ресурсів. Друга науково-теоретична та методологічна засада, на якій базується дослідження, виходить від осмислення цінності нерухомих об'єктів культурної спадщини як засобу патріотичного виховання громадян. Наголошено, що культурна спадщина відіграє важливу роль у вихованні та збереженні національно-культурної ідентичності людини.

У третьому розділі **«Стан та тенденції залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкаської області в туристичну діяльність»** подано результати вивчення сучасного стану і тенденцій використання історико-культурних пам'яток Черкащини як туристично-екскурсійного ресурсу.

У підрозділі **3.1. «Сучасний стан залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини в туристичну діяльність»** подано результати аналізу сучасного стану залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини в туристично-екскурсійну діяльність, які дають підстави стверджувати, що ці об'єкти недостатньо залучено в найперспективніший в області вид туризму – культурно-пізнавальний. За статистичними даними Черкаської обласної державної адміністрації більше 80% туристичних потоків Черкащини припадає саме на відвідування історико-культурних нерухомих об'єктів культурної спадщини краю. Встановлено, що нині більшість туристичних потоків спрямована до трьох історико-культурних заповідників – Шевченківського національного заповідника «Батьківщина Т.Г. Шевченка», «Чигирин» та дендрологічного парку «Софіївка». У порівнянні з даними 80-х років ці об'єкти культурної спадщини приймають удвічі менше відвідувачів, залишається невикористаним значний резерв та пропускна спроможність. Увага до розвитку туризму в регіоні з боку державних та місцевих органів влади значно ослабла після закриття Державної програми «Золота підкова Черкащини» у зв'язку з відсутністю фінансування. Регіональна «Програма розвитку

туризму в Черкаській області на 2012–2020 роки», що нині визначає вектори розвитку туризму в області, не має масштабів попередньої програми.

У підрозділі **3.2. «Туристично-екскурсійні маршрути Черкаської області як засіб використання нерухомих об'єктів культурної спадщини в туристичній діяльності»** подано результати аналізу основних туристично-екскурсійних маршрутів області, що охоплюють найбільш відомі й популярні серед туристів нерухомі об'єкти культурної спадщини краю.

Характерною рисою сучасного стану залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини в туристично-екскурсійну діяльність є вдосконалення вже існуючих (традиційних) та розробка нових туристичних маршрутів, що включають різноманітні історико-культурні об'єкти краю. На офіційних сайтах органів місцевого самоврядування та Черкаської обласної державної адміністрації представлено лише окремі історико-культурні, природні пам'ятки та заповідники Черкащини, але їх подано безсистемно. Туристично-екскурсійні маршрути, пропонувані туристичними фірмами, часто обмежуються одним заповідником, однією туристичною дестинацією. Відсутній комплексний підхід до побудови багатоденних маршрутів, які б охопили більшість основних нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини.

Комплексний й багатоденний туристичний маршрут «Золота підкова Черкащини», який розроблено на початку 2000-х років у контексті однойменної державної програми, не реалізується через низьку якість автомобільних транспортних шляхів, слабкий розвиток готельно-ресторанної інфраструктури на шляху слідування туристів, незавершеність ремонтно-реставраційних робіт на більшості нерухомих об'єктів у зв'язку із закриттям «Державної програми "Золота підкова Черкащини" на 2006–2009 роки».

Наголошено, що недосконала стратегія визначення туристично-екскурсійних маршрутів Черкащини, обмеження їхньої кількості й тематичної спрямованості призводить до того, що велика частина нерухомих об'єктів культурної спадщини краю не використовується в якості туристично-екскурсійного ресурсу й залишається поза увагою туристів та екскурсантів.

У підрозділі **3.3. «Дослідження атрактивності нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини»** подано результати дослідження туристичної привабливості майже ста основних нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини. З'ясовано, що показники атрактивності адміністративних районів за методикою Н.Ф. Полінової, яка широко використовуються в наукових дослідженнях, не враховують стан залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини до туристичної діяльності на даній території. Розрахунок показників атрактивності туристично-екскурсійного маршруту без прив'язки до адміністративної території є більш доцільним, оскільки нерухомий об'єкт культурної спадщини може вважатися туристично-екскурсійним об'єктом та реалізувати свою атрактивність, якщо він залучений до відповідного маршруту.

Визначено, що з восьми туристично-екскурсійних маршрутів лише маршрут «Уманське диво» має найвищий «унікальний» рівень атрактивності, так як включає добре збережені, впорядковані історико-культурні пам'ятки парку «Софіївка». Інші чотири маршрути, які охоплюють історико-культурні пам'ятки Корсунь-

Шевченківського та Кам'янського державних історико-культурних заповідників, а також заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» є «високоатракативними». Три маршрути, пов'язані з Шевченківським національним заповідником та історико-культурним заповідником «Чигирин» мають «середньоатракативний» показник. Причиною невисокого рівня атракативності інших маршрутів є відсутність або незавершеність реставраційних робіт на нерухомих об'єктах культурної спадщини, відсутність музейних експозицій та ін. Нерухомі об'єкти культурної спадщини Черкащини недостатньо використовуються у масових подієвих заходах.

У четвертому розділі «Тенденції використання нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійного ресурсу» виявлено проблеми залучення різних категорій нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини до туристичної діяльності.

У підрозділі 4.1. «Проблеми залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини до туристичної сфери» визначено проблеми використання восьми історико-культурних заповідників Черкащини, які є основними нерухомими об'єктами її культурної спадщини: Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань», Державного історико-культурного заповідника «Трахтемирів», Кам'янського державного історико-культурного заповідника, Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника, Державного історико-культурного заповідника «Трипільська культура», Шевченківського національного заповідника та Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка».

Туристично-екскурсійний потенціал цих заповідників не використовується повною мірою через: відсутність належної готельної інфраструктури, що робить заповідники лише екскурсійними, але не туристичними об'єктами; незадовільний стан під'їзних доріг; недостатня увага до питань функціонування заповідників як туристичних об'єктів через превалювання в їх діяльності охоронної та заповідної функцій; відсутність широкої реклами цих заповідників; недостатньо активне впровадження сучасних методик екскурсійної діяльності; відсутність єдиної концепції туристичного бренду Черкаської області на ринку України та світу, яка б відображала самобутність, унікальність та цілісну картину краю (емблема, логотип, назва); недостатній розвиток подієвого туризму в області, мала кількість анімаційних програм; недостатнє фінансування історико-культурних заповідників з державного бюджету.

Шляхами вирішення вищезазначених проблем та поживлення туристичних процесів у історико-культурних заповідниках Черкаської області є: «ревіталізація» – «оживлення» нерухомих об'єктів культурної спадщини за допомогою анімаційної діяльності і подієвого туризму, що допоможе туристам та екскурсантам сприймати ці об'єкти не лише візуально, а й на рівні відчуттів; створення мережі невеликих готелів у місцях концентрації культурних об'єктів, розвиток культурно-пізнавального туризму («туризму спадщини») та сільського «зеленого» туризму; відновлення нерухомих об'єктів культурної спадщини з метою підвищення їхньої атракативності; розроблення маркетингової стратегії популяризації культурної спадщини області під єдиним туристичним брендом.

У підрозділі **4.2. «Занедбані нерухомі об'єкти культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійний ресурс»** подано результати дослідження зазначеної категорії нерухомих об'єктів культурної спадщини краю у плані їхньої соціокультурної та історичної цінності та можливості використання як туристично-екскурсійних об'єктів.

Досліджено нерухомі об'єкти культурної спадщини Черкащини різних видів (фортифікаційний, археологічний та садово-парковий) як потенційного туристично-екскурсійний ресурсу області: залишки Бубнівської фортеці (село Бубнівська Слобідка Золотоніського району), залишки Великого Рижанівського кургану (село Рижанівка Звенигородського району) та залишки Мошнівського парку графа М.С. Воронцова (село Мошни Черкаського району). Доведено можливість їхнього використання як потенційних туристично-екскурсійних об'єктів шляхом встановлення пам'ятних знаків з історичним описом об'єктів до руйнації; введення цих об'єктів до вже існуючих або створення нових спеціалізованих тематичних туристично-екскурсійних маршрутів; відновлення залишків об'єктів та благоустрій території; створення комп'ютерних 3-d моделей первозданного вигляду пам'яток та їхнє використання в новітньому туризмі – «віртуальному»; взяття об'єктів під державну охорону, введення в офіційні пам'яткоохоронні реєстри (надання статусу пам'ятки). Обґрунтовано думку, що, місцевість, де знаходилася втрачена матеріальна пам'ятка, може бути цінною з погляду культурно-пізнавального туризму та патріотичного виховання.

У підрозділі **4.3. «Відновлення нерухомих об'єктів культурної спадщини як засіб підвищення атрактивності туристично-екскурсійних маршрутів Черкащини»** розглянуто результати дослідження зв'язку між відновленням нерухомих об'єктів культурної спадщини області та підвищенням атрактивності туристично-екскурсійних маршрутів, до яких вони залучені.

На прикладі Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» доведено, що реконструкція та реставрація нерухомих об'єктів культурної спадщини суттєво підвищує їхню атрактивність і стає найдієвішим засобом збільшення потоку туристів та екскурсантів до заповідника. Після проведення реставраційних і відновлювальних робіт, які відбулися в ході реалізації програми «Золота підкова Черкащини», кількість відвідувачів та туристів зросла протягом двох років з 47 тисяч до 81 тисяч.

Здійснено оцінку підвищення атрактивності туристично-екскурсійних маршрутів Черкащини за рахунок відтворення та реконструкції нерухомих об'єктів культурної спадщини. Доведено, що реставрація вже наявних історико-культурних пам'яток та побудова нових туристичних об'єктів на маршрутах сприяють підвищенню рівня туристичної привабливості маршруту «Місцями козацької слави» від «середньоатрактивного» до «високоатрактивного» показника, маршруту «Трипільська культура» – від «малоатрактивного» до «середньоатрактивного». З'ясовано, що саме низький рівень атрактивності нерухомих об'єктів культурної спадщини перешкоджає Державному історико-культурному заповіднику «Трипільська культура», до якого входить унікальна археологічна спадщина міжнародного значення, виокремитись у самостійний та самодостатній туристично-екскурсійний маршрут. За умови виконання будівельно-відновлювальних робіт, які

затверджено «Програмою розвитку туризму в Черкаській області на 2012–2020 роки», туристична атрактивність заповідника «Трипільська культура» суттєво підвищиться.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що проблеми використання нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійного ресурсу приділено недостатньо уваги науковими дослідниками. Нерухомі об'єкти культурної спадщини області здебільшого розглядаються в контексті їх охорони та збереження.

Узагальнено теоретичний та практичний досвід використання нерухомих об'єктів культурної спадщини в туристично-екскурсійній діяльності, який охоплює різні аспекти: наукове обґрунтування взаємозв'язку історичного краєзнавства та туризму; визначення функції історико-культурних пам'яток як туристичних об'єктів; основні етапи процесу пристосування об'єктів культурної спадщини до використання у туризмі; особливості адаптації до туристичної діяльності різних типів пам'яток; музеєфікація та експонування пам'яток; розроблення різноманітних туристичних маршрутів; створення музейних експозицій та скансенів-музеїв під відкритим небом на базі нерухомих об'єктів культурної спадщини.

2. Встановлено, що Державний реєстр нерухомих пам'яток України – головний офіційний список українських об'єктів культурної спадщини – є неповним та незавершеним: до нього входить незначна частина об'єктів культурної спадщини нашої держави; залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини до реєстру доволі часто залежить від зміни політико-ідеологічної системи. Нині не існує повного, загального та офіційного реєстру нерухомих об'єктів культурної спадщини України, що суттєво ускладнює процеси дослідження, збереження, популяризації, використання об'єктів культурної спадщини в туристичній діяльності. Найповнішим реєстром нерухомих об'єктів культурної спадщини України є єдиний публічний електронний реєстр історико-культурних пам'яток України, створений Громадською організацією «Вікімедіа Україна».

Аналіз законодавчих актів, пов'язаних з культурною спадщиною і розвитком туризму в Україні, дає підстави стверджувати, що в цих документах особливу роль відведено нерухомим об'єктам культурної спадщини як туристичному ресурсу з метою виховання патріотизму серед молоді, збереження суверенітету, культурного, економічного та політичного розвитку держави.

3. З'ясовано, що основною категорією культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу є «об'єкт культурної спадщини» як певна культурна цінність або сукупність таких цінностей, структурна одиниця системи культурної спадщини, отримана людством від минулих епох, що критично освоюється, розвивається і використовується в контексті конкретно-історичних завдань сучасності у відповідності з об'єктивними критеріями суспільного прогресу.

4. Узагальнено концепції про використання нерухомих об'єктів культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу. Вихідною концепцією дослідження є концепція регіональної мозаїчності та унікальності сполучень рекреаційно-туристичних ресурсів. Дослідження унікальності та специфіки туристично-екскурсійного ресурсу Черкащини дає змогу науково осмислити його роль і місце в

загальнодержавній рекреаційно-туристичній системі.

Доведено, що суттєвою проблемою в науковому осмисленні ролі й місця цих об'єктів у житті суспільства є неправомірне ототожнення понять «об'єкт культурної спадщини» та «пам'ятник», яке на практиці призводить до домінування аспекту охорони спадщини і її фактичного виведення з господарської діяльності.

Важливими концептуальними поглядами, на яких базується дослідження, є наукове осмислення цінності нерухомих об'єктів культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу з погляду їхнього використання як засобу національно-патріотичного виховання.

5. Дослідження стану залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкаської області в туристичну діяльність дає підстави стверджувати, що ці об'єкти недостатньо залучено в культурно-пізнавальний туризм. Здебільшого туристичні потоки спрямовано до трьох історико-культурних заповідників – Шевченківського «Батьківщина Т.Г. Шевченка», «Чигирин» та дендрологічного парку «Софіївка». Після невдалої реалізації Державної програми «Золота підкова Черкащини», увага до розвитку туризму в регіоні з боку державних органів влади значно ослабла. Нині, основною програмою, що визначає вектори розвитку туризму в області є «Програма розвитку туризму в Черкаській області на 2012–2020 роки», але вона не має масштабів своєї «попередниці».

6. Виявлено, що серед найбільш важливих проблем залучення різних категорій нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини в туристичну діяльність слід є: відсутність належної готельної інфраструктури, що робить заповідники лише екскурсійними, але не туристичними об'єктами; зайнятість здебільшого охоронною та заповідною роботою; відсутність єдиної концепції бренду Черкаської області на туристичному ринку України та світу; слабкий розвиток подієвих видів туризму та анімаційних програм; недостатнє фінансування заповідників з боку держави. Визначено перспективи вирішення цих проблем та поживлення туристичних процесів у заповідниках за рахунок: «ревіталізації» або «оживлення» об'єктів культурної спадщини за допомогою анімаційної діяльності, подієвого туризму; розвитку сільського зеленого туризму та культурного туризму; розробка маркетингової стратегії та популяризація культурної спадщини області під єдиним брендом.

7. Доведено, що нерухомий об'єкт культурної спадщини може вважатися туристично-екскурсійним об'єктом та реалізувати свою атрактивність, якщо його залучено до відповідного туристичного або екскурсійного маршруту. Дослідження туристичної привабливості нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини та основних туристично-екскурсійних маршрутів Черкаської області свідчать, що з восьми екскурсійно-туристичних маршрутів по Черкащині, що запропоновано в 2015 р. туристичними підприємствами області, лише один має «дуже високий» (унікальний) показник атрактивності, чотири – «високий» та три – «середній» показник атрактивності.

8. Обґрунтовано історичну, наукову та мистецьку цінність занедбаних об'єктів культурної спадщини Черкащини та доведено можливість їх використання як потенційних туристично-екскурсійних об'єктів. На прикладі історико-культурного заповідника «Чигирин» доведено, що реконструкція та реставрація об'єктів

культурної спадщини суттєво підвищує їх туристичну привабливість і є дієвим засобом підвищення атрактивності туристичного маршруту.

9. Запропоновано механізми підвищення туристичної атрактивності існуючих на даний час історико-пізнавальних туристично-екскурсійних маршрутів Черкащини за рахунок відтворення та реконструкції нерухомих об'єктів культурної спадщини. Доведено, що реставрація вже наявних історико-культурних пам'яток на маршрутах «Місцями козацької слави» та «Трипільська культура» дозволить підвищити показник туристичної привабливості першого від середньоатрактивного до високоатрактивного, другого - від малоатрактивного до середньоатрактивного. Обґрунтовано, що саме відсутність достатнього рівня атрактивності перешкоджає історико-культурному заповіднику «Трипільська культура» виокремитись в самостійний та самодостатній туристичний маршрут.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Зараховський О. Є. Система об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО: історичний аспект / Олександр Євгенович Зараховський // Культура і мистецтво у сучасному світі: зб. наук. пр. – Київ : КНУКіМ, 2012. – №13. – С. 69–78.

2. Зараховський О. Є. Система об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО: географічний аспект / Олександр Євгенович Зараховський // Географія та туризм. – Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2012. – №17. – С. 196–202.

3. Зараховський О. Є. Українські об'єкти культурної спадщини в контексті розвитку туристичних регіонів (на прикладі Черкаської області) / Олександр Євгенович Зараховський // Українська культура. – Рівне : РДГУ, 2012. – №18. – Т. 2. – С. 204–209.

4. Зараховський О. Є. Проблемні питання дефініції «культурна спадщина» / Олександр Євгенович Зараховський // Культура і мистецтво у сучасному світі : зб. наук. пр. – Київ : КНУКіМ, 2013. – №14. – С. 29–37.

5. Зараховський О. Є. Занедбані пам'ятки культурної спадщини Черкащини як потенційні туристсько-екскурсійні об'єкти / Олександр Євгенович Зараховський // Питання культурології : зб. наук. пр. – Київ : КНУКіМ, 2013. – №29. – С. 38–47.

6. Зараховський О. Є. Культурна спадщина Черкащини як туристичний ресурс: наукометричний аналіз публікацій / Олександр Євгенович Зараховський // Культура і мистецтво у сучасному світі : зб. наук. пр. – Київ : КНУКіМ, 2014. – №15. – С. 35–42.

Наукова праця у виданні України, включеному до міжнародних наукометричних баз

7. Зараховський О. Є. Культурна спадщина Черкащини як туристичний ресурс / Олександр Євгенович Зараховський // Культура і сучасність : альманах. – Київ: НАКККіМ, 2014. – №1. – С. 181–187.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Зараховський О. Є. Проблеми використання культурної спадщини в туристичній індустрії / Олександр Євгенович Зараховський // Індустрія дозвілля в сучасному світі: теорія, історія, практика : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Київ : НАКККіМ, 2013. – С. 118–120.

9. Зараховський О. Є. Українські об'єкти культурної спадщини у контексті розвитку туристичних регіонів / Олександр Євгенович Зараховський // Українська культура: виклики сьогодення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Київ : НАКККіМ, 2012. – С. 295–297.

10. Зараховський О. Є. Підвищення атрактивності об'єктів культурної спадщини, як засіб збільшення туристсько-екскурсійного потоку / Олександр Євгенович Зараховський // Стратегія розвитку національного туризму і його кадрове забезпечення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2015. – С. 100–102.

11. Зараховський О. Є. Оцінка туристичної привабливості об'єктів культурної спадщини Черкащини / Олександр Євгенович Зараховський // Збірник наукових праць XII Міжнародної науково-технічної конференції «Авіа-015». – Київ : НАУ, 2015. – С. 84–87.

АНОТАЦІЯ

Зараховський О. Є. Використання нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійного ресурсу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата культурології зі спеціальності 26.00.01 – теорія та історія культури. – Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство культури України. – Київ, 2017.

У дисертації здійснено теоретичне й практичне обґрунтування використання нерухомих об'єктів культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу. На цій основі систематизовано, узагальнено й науково осмислено сучасний стан, проблеми та перспективи залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкаської області до туристичної сфери. Проведено термінологічний аналіз предметної сфери нерухомих об'єктів культурної спадщини як туристичного ресурсу. Проаналізовано друковані інформаційні джерела про нерухомі об'єкти культурної спадщини Черкащини й наукові публікації, присвячені їхньому залученню в туристичну діяльність. Досліджено занедбані нерухомі об'єкти культурної спадщини Черкащини як туристично-екскурсійні об'єкти та проблеми введення історико-культурних заповідників області до туристичної діяльності.

Здійснено кількісну оцінку туристичної привабливості нерухомих об'єктів культурної спадщини Черкащини, висвітлено перспективи її підвищення та зростання атрактивності туристично-екскурсійних маршрутів області.

Ключові слова: нерухомі об'єкти культурної спадщини, туристично-екскурсійний ресурс, туризм, Черкаська область, атрактивність, туристичний маршрут, історико-культурні заповідники.

АННОТАЦИЯ

Зараховский А. Е. Использование недвижимых объектов культурного наследия Черкасской области как туристско-экскурсионного ресурса. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата культурологии по специальности 26.00.01 – теория и история культуры. – Киевский национальный университет культуры и искусств, Министерство культуры Украины. – Киев, 2017.

В диссертационной работе осуществлено теоретическое и практическое обоснование использования недвижимых объектов культурного наследия как туристско-экскурсионного ресурса и на этой основе систематизировано, обобщено и научно осмысленно современное состояние, проблемы и перспективы внедрения недвижимых объектов культурного наследия Черкасской области в туристическую сферу. Осуществлено терминологический анализ предметной области недвижимых объектов культурного наследия как туристического ресурса.

Исследовано нормативно-правовую базу по культурному наследию и туристической отрасли, а также официальные реестры недвижимых объектов культурного наследия мирового, национального и местного значения. Среди исследованных реестров недвижимых историко-культурных объектов важнейшими являются список Всемирного наследия ЮНЕСКО и Государственный реестр недвижимых объектов культурного наследия Украины. Проанализировано печатные информационные источники по недвижимым объектам культурного наследия Черкасской области, а именно – туристические путеводители и каталоги как основные источники, отражающие историко-культурные объекты Черкасской области как туристско-экскурсионный ресурс края.

Осуществлено анализ научных публикаций, посвященных внедрению недвижимых объектов культурного наследия Черкасской области в туристическую деятельность. Установлено, что данной проблеме посвящено разрозненные научные труды, в которых рассматриваются отдельные историко-культурные объекты. На сегодняшний день отсутствуют комплексные исследования этих объектов как туристического ресурса и проблем их интеграции в туристическую сферу.

Исследовано заброшенные и разрушенные недвижимые объекты культурного наследия Черкасской области, находящиеся под угрозой исчезновения, как потенциальные туристско-экскурсионные объекты. Также освещено проблемы использования историко-культурных заповедников области в туристической деятельности. Осуществлено оценку туристической привлекательности недвижимых объектов культурного наследия Черкасской области и освещено перспективы и возможности ее повышения, а также повышения атрактивности туристско-экскурсионных маршрутов области.

Ключевые слова: недвижимые объекты культурного наследия, туристско-экскурсионный ресурс, туризм, Черкасская область, атрактивность, туристический маршрут, историко-культурные заповедники.

SUMMARY

Zarakhovskiy O. Y. Use of cultural heritage immovable objects of Cherkasy region as a tourist and excursion resource. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Cultural studies in speciality 26.00.01 – Theory and History of Culture. – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Culture of Ukraine. – Kyiv, 2017.

Theoretical and practical grounds for the use of cultural heritage immovable objects as a tourist and excursion resource are conducted in this thesis. On this basis, current state, problems and prospects of implementation of cultural heritage immovable objects of Cherkasy region in the tourist industry are systematized, generalized and scientifically conceptualized. Terminological analysis of the subject area of cultural heritage immovable objects as a tourist resource is carried out. Printed sources of information about cultural heritage immovable objects of Cherkasy region and scientific publications addressed to their realization in tourism activities are analyzed. Neglected immovable objects of cultural heritage of Cherkasy region as tourist and excursion sites, and the problems of implementation of historical and cultural natural areas of the region into tourism activity are studied.

Quantitative evaluation of tourist attractiveness of cultural heritage immovable objects of Cherkasy region is conducted, the prospects of its improving and enhancement of attractiveness of tourist and excursion routes of the region are highlighted.

Key words: cultural heritage immovable objects, tourist and excursion resource, tourism, Cherkasy region, attractiveness, tourist route, historical and cultural natural areas.